

3-1-2538

ผู้สูงอายุไทยถูกทอดทิ้งมากขึ้นจริงหรือ?

นภาพร ชัยอารรณ

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jdm>

Part of the [Demography, Population, and Ecology Commons](#)

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Demography by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ผู้สูงอายุไทยถูกทอดทิ้งมากขึ้นจริงหรือ?

ภาพร ชัยวรรณ*

คำนำ

จากการคาดประมาณว่า ประชากรสูงอายุ (อายุ 60 ปีหรือมากกว่า) ในประเทศไทยจะมีอัตราการเพิ่มที่สูงกว่าอัตราการเพิ่มของประชากรโดยรวม ซึ่งจะทำให้จำนวนและสัดส่วนของประชากรสูงอายุในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างมากในอีก 20-30 ปีข้างหน้า กล่าวคือ จะเพิ่มจากประมาณ 4 ล้านคนในปัจจุบัน เป็นประมาณกว่า 10 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2563

การเปลี่ยนแปลงทางประชากรดังกล่าว (โดยเฉพาะการที่อัตราเจริญพันธุ์ลดลงอย่างรวดเร็ว) ประกอบกับการพัฒนาอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจ และสังคม ก่อให้เกิดความห่วงใยเกี่ยวกับสวัสดิภาพหรือภาวะความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุที่จะมีจำนวนเพิ่มขึ้นในอนาคต ประเด็นหนึ่งที่มีมีการกล่าวถึงหรืออภิปรายกันบ่อยครั้งคือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจะส่งผลในทางลบต่อระบบครอบครัวดั้งเดิม และค่านิยมหรือความเชื่อเกี่ยวกับความกตัญญูของบุตรต่อบิดามารดาหรือญาติผู้สูงอายุ ประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลบิดามารดาหรือญาติสูงอายุที่เป็นมาแต่เดิมในประเทศไทยคือ สังคมคาดหวังให้บุตรหรือครอบครัว เป็นผู้ดูแลช่วยเหลือบิดามารดาหรือญาติสูงอายุ ขณะเดียวกันบิดามารดาโดยทั่วไปก็คาดหวังว่าบุตรจะเป็นแหล่งพึ่งพิงยามที่ตนเองอยู่ในวัยสูงอายุ แต่ภายใต้สภาพการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ การขยายตัวของเมือง การย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองของคนหนุ่มสาว การทำงานนอกบ้านของสตรี ประกอบกับการแพร่อย่างรวดเร็วของอิทธิพลตะวันตกซึ่งเน้นการพึ่งพิงตัวเอง ภายใต้การสื่อสารยุคโลกาภิวัตน์ เป็นที่เชื่อกันว่าทำให้ค่านิยมหรือประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูต่อบิดามารดาอ่อนแอลง ครอบครัวขยายแบบเดิมได้ค่อยๆหมดไป เป็นครอบครัวเดี่ยวเข้ามาแทนที่ ความผูกพันในครอบครัวไม่เข้มแข็งเหมือนแต่ก่อน บุตรทอดทิ้งบิดามารดาสูงอายุกันมากขึ้น คำกล่าวหรือความเชื่อดังกล่าวข้างต้นนั้นเป็นจริงหรือไม่ มีข้อมูลเชิงประจักษ์สนับสนุนแค่ไหน

ประเด็นที่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้โครงสร้างของครอบครัวไทยเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น จริงหรือไม่?

ข้อมูลจากสำมะโนประชากร พ.ศ. 2523 และ พ.ศ. 2533 ซึ่งแสดงการกระจายของครัวเรือนตามแบบของครัวเรือน (ตารางที่ 1) แสดงว่าในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาร้อยละของครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนเดี่ยวได้ลดลงจากร้อยละ 71 เป็นร้อยละ 68 ขณะที่ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนขยายได้เพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 25 เป็นร้อยละ 26 นอกจากนี้ ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุเป็นหัวหน้าครัวเรือน มากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นครอบครัวขยาย และสัดส่วนดังกล่าวก็เกือบไม่เปลี่ยนแปลงเลยในช่วง 10 ปีของสองสำมะโน จากข้อมูลที่แสดง ความเชื่อที่ว่ารูปแบบครอบครัวเดี่ยวได้เข้ามาทดแทนรูปแบบครอบครัวขยายที่มีมาแต่ดั้งเดิม จึงยังอาจขาดข้อมูลสนับสนุน

ความเชื่อดังกล่าวส่วนหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากขนาดของครอบครัวได้ลดลง เพราะการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ทำให้รู้สึกเหมือนกับมีครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เพราะครอบครัวมีขนาดเล็กลง ในอดีตแต่ละครอบครัวมักมีบุตรจำนวนมาก แต่ละครัวเรือนมีขนาดใหญ่ ทั้งองค์ประกอบหรือประเภทของสมาชิกในครัวเรือนอาจจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยรวมแล้วลักษณะครอบครัวเดี่ยวน่าจะเป็นรูปแบบของครัวเรือนในประเทศไทยมานานพอสมควร แต่รูปแบบของครัวเรือนที่แต่ละคนเป็นสมาชิกจะแปรเปลี่ยนไปตามขั้นตอนชีวิตของแต่ละคน กล่าวคือ เมื่อเกิดมาอาจอยู่ในครอบครัวขยายที่มีบิดามารดาและปู่ย่าตายาย เมื่อโตขึ้นครัวเรือนของตนก็อาจกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวอีกครั้ง เพราะปู่ ย่า ตา ยาย ได้สิ้นชีวิตไป เมื่อตนเอง (คือลูก) แต่งงานและนำคู่สมรสมาอยู่ในครัวเรือนด้วย ครัวเรือนนั้นก็อาจกลายเป็นครอบครัวขยายอีกครั้ง

บทบาทของครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุไม่น่าจะอยู่ที่รูปแบบของครอบครัวว่าจะจะเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย แต่น่าจะอยู่ที่ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวหรือเครือญาติมากกว่าว่ามีความรักผูกพันกันแค่ไหน การไม่ได้อยู่ด้วยกันไม่จำเป็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกันจะอ่อนแอหรือไม่มีความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวหรือเครือญาติ น่าจะมีปัจจัยอื่นๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการอบรมเลี้ยงดู ผู้สูงอายุอาจไม่จำเป็นต้องอยู่บ้านเดียวกับบุตรหรือญาติ แต่อาจอยู่บ้านติดกันหรือใกล้กันพอที่จะมีความเป็นส่วนตัว ขณะเดียวกันก็สามารถให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ ลักษณะการอยู่อาศัยแบบนี้ น่าจะเป็นรูปแบบที่ผู้สูงอายุไทยปัจจุบันดำรงอยู่ไม่น้อย

ประเด็นที่สอง บุตรหรือครอบครัวทอดทิ้งบิดามารดาสูงอายุมากขึ้นจริงหรือ?

ภาวะการดูแลผู้สูงอายุในประเทศไทยเท่าที่มีการศึกษาวิจัย พบว่าผู้สูงอายุร้อยละ 96 อาศัยอยู่กับครอบครัว เช่น คู่สมรส บุตร หรือญาติอื่นๆ ที่เหลือร้อยละ 4 อยู่คนเดียว (นาพร ชโยวรรณ และคณะ, 2535) ในทางปฏิบัติร้อยละ 4 ที่รายงานว่าอยู่คนเดียวนั้นอาจจะไม่ได้อยู่คนเดียวจริงๆ แต่เนื่องจากค่านิยมของคำว่า "ครัวเรือน" ที่ใช้ในสำมะโนหรือการสำรวจมักนิยามด้วยบ้านเลขที่ ประเพณี

ปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่หลังการสมรสของบุตรในสังคมไทย โดยเฉพาะชนบทคือ บุตรมักจะปลูกบ้านติดกันหรืออยู่บริเวณเดียวกับบ้านของบิดามารดาหลังจากแต่งงาน หรือเมื่อมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจเพียงพอ บ้านที่ต่อแยกไปจากบ้านของบิดามารดา หรือบ้านที่ปลูกในบริเวณใกล้เคียงกับบ้านของบิดามารดา มักได้รับบ้านเลขที่ต่างหาก และถูกนับเป็นครัวเรือนตามคำนิยามของสำมะโนประชากรหรือการสำรวจ เป็นที่เชื่อว่าผู้สูงอายุที่รายงานว่าอยู่คนเดียวนั้นในทางปฏิบัติอาศัยอยู่ในบ้านที่อยู่ติดกับบ้านของบุตร หรืออยู่ในหมู่บ้านหรือชุมชนเดียวกันกับบุตร ซึ่งใกล้เคียงพอที่จะได้รับการเยี่ยมเยียนจากบุตรทุกวัน หรือสามารถขอความช่วยเหลือจากบุตรได้ยามฉุกเฉิน

จากข้อมูลสำมะโน พ.ศ. 2523 และ พ.ศ. 2533 (ตารางที่ 2) พบว่าช่วงเวลา 10 ปีดังกล่าวระดับการที่ผู้สูงอายุได้อยู่ร่วมกับบุตรไม่ได้เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ร้อยละ 77 ของผู้สูงอายุหญิงในประเทศไทยอยู่ร่วมกับบุตรอย่างน้อย 1 คน แม้ว่าข้อมูลจะแสดงเฉพาะผู้สูงอายุหญิง แต่ก็ไม่มีเหตุผลที่จะเชื่อว่าระดับการอยู่กับบุตรของผู้สูงอายุชายจะแตกต่างไปจากของผู้สูงอายุหญิงมากนัก

อย่างไรก็ตาม การอยู่อาศัยด้วยกันกับครอบครัวหรือบุตร อาจไม่เพียงพอที่จะวัดว่าผู้สูงอายุได้รับการดูแลจากบุตรหรือครอบครัวดีเพียงใด คุณภาพของการดูแลเป็นเรื่องที่วัดได้ยาก และต้องการข้อมูลในรายละเอียดมากกว่าที่มีอยู่

ประเด็นที่มีความห่วงใยกันคือ ผลกระทบของการลดภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาต่อการดูแลเกื้อหนุนบิดามารดาที่สูงอายุ เพราะคู่สมรสมีบุตรจำนวนน้อยลง ทำให้ห่วงใยกันว่าจะไม่มียุทธดูแลบิดามารดาที่สูงอายุ หรือผู้สูงอายุจะถูกทอดทิ้งมากขึ้น

ประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจคือ จำนวนบุตรโดยรวมที่จะดูแลบิดามารดาสูงอายุไม่ได้ลดลงแต่จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยต่อบิดามารดาสูงอายุจะลดลง ผลการศึกษาที่พยายามประเมินผลกระทบของการลดภาวะเจริญพันธุ์ต่อระดับการดูแลเกื้อหนุนที่ผู้สูงอายุในอนาคตจะได้รับจากบุตรหรือครอบครัว โดยนายพรชโยวรรณ และคณะ (2535) พบว่า การมีบุตรลดลงเหลือประมาณ 2 คน มีผลกระทบต่อระดับการดูแลเกื้อหนุนผู้สูงอายุในอนาคตไม่มากเท่าที่คิด กล่าวคือ มีระดับผลกระทบในด้านต่างๆดังนี้:

- (ก) ร้อยละที่ผู้สูงอายุอยู่กับบุตรอย่างน้อย 1 คน ลดลงจากร้อยละ 77 เป็นร้อยละ 68 (ลด 12%)
- (ข) จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยที่จะอยู่กับผู้สูงอายุ ลดลงจาก 1.24 คน เป็น 0.83 คน (ลด 33%)
- (ค) ร้อยละที่อยู่กับบุตรอย่างน้อย 1 คน หรือติดต่อกับบุตรทุกวัน ลดลงจากร้อยละ 88 เป็นร้อยละ 80 (ลดลง 8%)
- (ง) ร้อยละที่ได้รับอาหารและ/หรือเสื้อผ้า ลดลงจากร้อยละ 56 เป็นร้อยละ 41 (ลดลง 26%)
- (จ) จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยที่ให้อาหารและ/หรือเสื้อผ้า ลดลงจาก 1.47 คน เป็น 0.61 คน (ลดลง 58%)

(จ) ร้อยละที่ได้รับเงินจากบุตร ลดลงจากร้อยละ 58 เป็นร้อยละ 43 (ลดลง 27%)

(ข) จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยที่ให้เงิน ลดลงจาก 1.41 คน เป็น 0.61 คน (ลดลง 6%)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผลกระทบที่เห็นชัดคือ จำนวนบุตรเฉลี่ยที่มีสำหรับการให้การเกื้อหนุนรูปแบบต่างๆ จะลดลง แต่ระดับของการเกื้อหนุนแต่ละแบบโดยบุตรไม่ได้ลดลงมากนัก ดังนั้นประเด็นที่ว่า การมีจำนวนบุตรลดลงทำให้ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งมากขึ้น ยังไม่ได้รับการสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ผลกระทบของการมีบุตรจำนวนลดลงต่อปริมาณและคุณภาพของการดูแลบิดามารดาสูงอายุเป็นประเด็นที่น่าจะมีกรวิจัยศึกษาติดตามเพื่อหาความกระจ่างต่อไป

การมีบุตรจำนวนน้อยลงสำหรับการดูแลให้การเกื้อหนุนบิดามารดาสูงอายุ ไม่ได้หมายความว่า ปริมาณและคุณภาพของการดูแลจะลดลง เสมอไป โดยทั่วไปมักพบว่าไม่ว่าผู้สูงอายุจะมีบุตรจำนวนมากหรือน้อยก็ตาม จะมีบุตรอย่างน้อย 1 คนที่จะดูแลและให้การเกื้อหนุน การมีบุตรจำนวนมากอาจมีทั้งการเพิ่มและลดโอกาสที่บุตรจะดูแลบิดามารดาสูงอายุ ยิ่งมีบุตรจำนวนมากเท่าไร เชื่อกันว่าโอกาสที่จะมีบุตรอย่างน้อย 1 คนที่จะดูแลบิดามารดาสูงอายุจะมากขึ้น อย่างไรก็ตาม อาจเป็นไปได้ที่ท้ายมีบุตรจำนวนมาก บุตรเหล่านั้นอาจเกี่ยงกันในการเป็นผู้ดูแลบิดามารดาสูงอายุและจบลงโดยไม่มีใครยอมดูแล ในขณะที่ผู้สูงอายุที่มีบุตรจำนวนน้อย 1 หรือ 2 คน บุตรนั้นรู้สึกถึงภาระหน้าที่โดยตรง ไม่สามารถผลักภาระไปให้พี่น้องคนอื่น

นอกจากนี้การที่มีบุตรจำนวนน้อยลง ไม่ได้หมายถึงคุณภาพที่ได้รับการดูแลจะลดลงด้วยเสมอไป บุตรของผู้สูงอายุในอนาคตน่าจะเป็นบุตรที่มีคุณภาพกว่าบุตรของผู้สูงอายุในปัจจุบันในแง่ของระดับการศึกษาหรือรายได้ เพราะการมีบุตรจำนวนน้อยลง ทำให้บิดามารดาสามารถส่งเสียให้การศึกษาที่สูงขึ้นแก่บุตร เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของสังคม สามารถทำงานมีรายได้สูง บุตรเหล่านั้นจึงน่าจะอยู่ในภาวะที่สามารถให้การดูแลส่งเสียด้านการเงิน การรักษาพยาบาลที่มีคุณภาพแก่บิดามารดาได้ดีกว่าบุตรในปัจจุบัน แต่ในอีกแง่หนึ่ง สภาพของเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป บุตรอาจได้รับอิทธิพลของค่านิยมสมัยใหม่ ภาระหน้าที่การงาน ชีวิตความเป็นอยู่ที่เร่งรัด ทำให้บุตรไม่ได้อยู่ร่วมกับบิดามารดามากขึ้น ไม่มีเวลาไปเยี่ยมเยียนหรือดูแลบิดามารดา ความผูกพันกับบิดามารดาสูงอายุอาจมีน้อยลง คิดถึงแต่ตนเองและภาระของครอบครัวตนเองมากกว่า รูปแบบการแสดงความเอื้ออาทรดูแล อาจเปลี่ยนจากการไปเยี่ยมเยียนประจำเป็นการโทรศัพท์พูดคุย ส่งเงินหรือส่งของไปให้ หรือไม่สนใจเลย

จากผลการวิจัยที่ผ่านมาพบว่า การอาศัยอยู่ร่วมกันระหว่างบุตรและบิดามารดาสูงอายุเป็นรูปแบบสำคัญของการดูแลเกื้อหนุนระหว่างบุตรและบิดามารดาสูงอายุ รูปแบบของการอยู่อาศัยดังกล่าวไม่ได้เปลี่ยนแปลงในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ เกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุ และควรได้รับการส่งเสริมให้คงอยู่ต่อไป แนวทางหนึ่งของการส่งเสริมให้บุตรอยู่ร่วมกับบิดามารดา คือ การชี้ให้เห็นว่าบิดามารดาสูงอายุที่อยู่ด้วย ไม่ใช่เป็นภาระเสมอไป บิดามารดาอาจเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่บุตรได้แม้ในยามสูงอายุ เช่น การช่วยดูแลหลาน และบ้านให้ความอบอุ่นทางด้านจิตใจ เป็นที่ปรึกษาเพราะเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตมากกว่า

ตารางที่ 1 ร้อยละของครัวเรือน จำแนกตามโครงสร้างของครอบครัวและอายุของหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ. 2523 และ พ.ศ. 2533

ประเภทครอบครัว	รวม (14+)		60+	
	2523*	2533	2523	2533
ไม่มีครอบครัวและญาติอาศัยอยู่ด้วย	4.2	6.2	7.5	7.3
ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear)	70.6	67.6	40.0	39.7
ครอบครัวขยาย (Extended)	25.1	26.3	52.5	53.0
ครอบครัวย่อย (Stem)	23.8	24.6	50.8	50.9
ครอบครัวรวม (Joint)	0.9	1.2	1.0	1.2
ครอบครัวผสม (Stem-joint)	0.4	0.5	0.7	0.9
รวม	100	100	100	100
จำนวนครัวเรือน	8,412,533	12,310,119	1,274,506	2,370,463

แหล่งที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สัมภาษณ์ประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523 และ 2533

ตารางที่ 2 ร้อยละของสตรีอายุ 60 ปี หรือมากกว่าที่อาศัยอยู่กับบุตรอย่างน้อย 1 คน จำแนกตามเขตที่อาศัย พ.ศ. 2523 และ 2533

	สตรีทุกคน		สตรีที่มีบุตรมีชีวิต	
	2523	2533	2523	2533
รวม	76	77	82	82
เขตที่อาศัย				
ชนบท	76	77	82	82
เขตสุขาภิบาล	72	76	78	81
เทศบาลเมือง	74	72	81	80
กรุงเทพฯ	80	78	88	88
อายุ				
60-64	80	78	86	83
65-69	76	77	82	82
70-74	73	75	78	81
75-79	72	75	78	80
80+	75	77	80	82

แหล่งที่มา: Knodel, John et al. (1994) ใช้ข้อมูลจากสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523 และ 2533

บรรณานุกรม

- นภาพร ชโยวรรณ, จอห์น โนเดิล และศิริวรรณ ศิริบุญ (2535ก). **ครอบครัวอุปถัมภ์กับขั้นตอนชีวิตของผู้สูงอายุและของบุตร.** เอกสารสถาบันหมายเลข 197/35, สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.
- นภาพร ชโยวรรณ, จอห์น โนเดิล และศิริวรรณ ศิริบุญ (2535ข). **ผลกระทบของการตกภาวะเจริญพันธุ์ต่อระบบครอบครัวอุปถัมภ์ของผู้สูงอายุ: ตัวอย่างประเทศไทย.** เอกสารสถาบันหมายเลข 198/35, สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.
- Knodel John, Napaporn Chayovan and Chanpen Saengtienchai (1994). "Are Thais Deserting Their Elderly Parents? New Evidence from the 1990 Census." **Bold** Vol.4 No. 3: 7-12.